

Грабова А. Р.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕКСТОТВІРНА ФУНКЦІЯ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано поняття «когезії» та «когерентності» як основних категорій дискурсу й тексту. Висвітлено сутність когезії як особливих форм зв'язку між частинами тексту, що сприяють його структурній організації. Когерентність передбачає смислову та ідейну єдність окремих сегментів тексту та змісту в цілому. Розглянуто основні типи когезії, що реалізуються на різних мовних рівнях, зокрема, граматичному, лексичному, логічному і стилістичному. Одним із засобів вираження когезії та когерентності є дискурсивні маркери – спеціальні одиниці, що формують структуру дискурсу, забезпечують його смислову єдність і водночас відображають істинні наміри та прагнення автора. У статті виокремлено групу дискурсивних одиниць, які забезпечують введення різних аспектів додаткової інформації. На матеріалі текстів української художньої прози досліджено функціонування цих дискурсивних маркерів як засобів вираження когезії та когерентності. Проаналізовані контексти дають можливість стверджувати, що основне функційне навантаження цієї групи дискурсивних одиниць полягає в приєднанні інформації, що уточнює та конкретизує думку, висловлену в попередньому контексті. Дослідження засвідчило, що дискурсивні маркери, виступаючи засобами вираження когезії та когерентності, здатні також виконувати різні прагматичні функції, зокрема, приєднувати інформацію, на якій автор акцентує увагу, або вводити оцінний коментар. За нашими спостереженнями, дискурсивні маркери виконують декілька функцій одночасно, сприяють логічній організації тексту, забезпечують його смислову цілісність, зв'язок лівого й правого контекстів, дозволяють зацентрувати увагу читача на певній інформації, наголосити на її важливості та винятковості, а також виражають суб'єктивне судження автора щодо висловленого.

Ключові слова: дискурс, текст як художній дискурс, дискурсивний маркер, когезія, когерентність.

Постановка проблеми. Комунікативна та функційна спрямованість сучасного мовознавства зосереджена на практичних аспектах використання мови в реальних ситуаціях комунікації. Мова постає не як система знаків, а як засіб пізнання та взаємодії зі світом. Цим пояснюється посиленна увага вчених до поняття *дискурсу*, основних його структурних, семантичних і прагматичних характеристик. Актуальність дослідження зумовлена потребою аналізу дискурсивних маркерів, які забезпечують структурну цілісність дискурсу, та вивчення їхніх текстотвірних функцій на матеріалі текстів української художньої прози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці теоретичне обґрунтування дискурсу подано в працях О. О. Балабан, Ф. С. Бацевича, А. Д. Белової, А. П. Загнітка, О. І. Морозової, Н. В. Павлик, А. М. Приходька, Т. В. Радзівської, К. С. Серажим та інших [1; 2; 4; 7; 16; 19; 20; 22; 26]. Різні аспекти досліджень дискурсу як одного із центральних понять сучасної лінгвістики, зокрема, з позицій когезії та когерентності, дослі-

джували В. А. Єфименко, К. О. Рябова, О. В. Станіслав [6; 24; 27]. Питання засобів вираження цих категорій в художніх текстах було предметом дослідження М. А. Карп, М. С. Ковальчука, В. З. Сас, І. І. Шайнер [11; 12; 25; 29]. Проте особливості вживання дискурсивних маркерів у різних змістових і структурних контекстах заслуговують, безперечно, на подальшу увагу дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є простеження функціональної ролі дискурсивних маркерів у забезпеченні когезії та когерентності художнього прозового тексту.

Виклад основного матеріалу. Дискурс, за словами К. С. Серажим, – це соціолінгвальне явище, яке об'єднує лінгвістичний аспект (власне текст) і екстралінгвістичний (прагматичні цілі, настанови, позиції адресанта й адресата) [26, с. 13]. Ф. С. Бацевич узагальнено визначає дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, а також мовленнєвий потік, що має усну, писемну, паралінгвальну форми вияву, і регулюється стратегіями і тактиками учасників [2, с. 138]. Дискурс

безпосередньо пов'язаний із текстом, оскільки реалізується в писемній формі, та комунікативною діяльністю, що супроводжується ментальними процесами й екстралінгвістичними факторами.

Дослідження дискурсу неможливе без аналізу тексту, оскільки саме в тексті знаходимо інформацію про автора та читача, на якого розрахований текст [22, с. 27]. Аналіз тексту дозволяє простежити соціокультурний контекст і прагматичні цілі учасників дискурсу. За слушним зауваженням А. П. Загнітка, текст – «результат спілкування (комунікації), його структурно-мовний складник та одночасно реалізація; структура, у яку втілено дискурс після свого завершення» [8, с. 17].

За словами англійських дослідників М. Холлідея та Р. Хасана, когезія (зв'язність) є основною категорією тексту й простежується тоді, коли інтерпретація однієї мовної одиниці неможлива без розуміння іншої [30, с. 4]. Когезію також кваліфікують як форми зв'язку на різних мовних рівнях між окремими сегментами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого. Когерентність у такому випадку може бути досягнута через когезію або шляхом асоціативних зв'язків. Безперечно, когерентність є ширшим поняттям, ніж когезія, оскільки включає не тільки граматичні зв'язки, але й семантичні, прагматичні, смислові аспекти зв'язності тексту. Отже, когезія та когерентність взаємопов'язані й забезпечують смислову завершеність тексту. У невеликих за обсягом текстах когезія може повністю забезпечувати і смислову цілісність. Проте в наукових текстах і текстах художньої прози когезія виконує допоміжну функцію зв'язку окремих текстових елементів, а цілісність усього тексту забезпечується через когерентність [27, с. 161–162].

Під час лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати не лише зв'язок між його одиницями, а й ті знання, які інтегровані в структуру тексту й необхідні для подальшого розуміння. Читач сприймає текст не лише за допомогою його внутрішньої зв'язності, але й на основі спільного фонду знань, що уможлиблює процес інтерпретації тексту. Тому когезія вимальовується як текстово-дискурсивна категорія, що враховує когнітивну, комунікативну й прагматичну специфіку мовленнєвої діяльності [23, с. 20–21].

О. В. Станіслав виокремлює кілька типів когезії, які виражені мовними одиницями різних рівнів. Зокрема, традиційно-граматична когезія виражається сполучниками, займенниками, а також синтаксичними відношеннями сурядності

й підрядності, порядком слів. Логічна когезія реалізується через часові, просторові та причинно-наслідкові відношення. Асоціативні зв'язки найчастіше виникають на основі ретроспекції, конотації та суб'єктивно-оцінної модальності. Такий тип зв'язку найбільш поширений у художній літературі. Дослідниця також виокремлює стилістичну когезію – тип зв'язку, який будується на основі повтору стилістичних засобів. Когезія може реалізуватись і на композиційно-структурному рівні, про що свідчать відступи, вставки, доповнення, часові та просторові описи, що можуть порушувати послідовність розгортання подій у тексті. У поетичних творах найчастіше зустрічаємо ритмоутворювальний тип когезії, що виражається через ритмомелодику, темп, тривалість пауз і наголоси [27, с. 162–164].

Цінними для нашого дослідження є наукові висновки В. А. Сфименко, яка, досліджуючи когезію як один із засобів поєднання речень, виокремлює такі її типи:

1) граматична когезія, до якої входить кореферентність (особова, вказівна чи компаративна), субституція (номінальна, вербальна, клозальна), еліпсис (номінальний або вербальний) та парцеляція;

2) лексична когезія, найбільш поширеним засобом вираження якої є повтор. Дослідниця виокремлює такі типи повтору: анафоричний, катафоричний, контактний, дистантний, лейтмотивний і пунктирний. Інші засоби вираження лексичної когезії представлені синонімами, антонімами, гіперонімами, гіпонімами та словами одного лексико-семантичного поля;

3) логічна когезія, яка реалізується через встановлення часових, просторових, причинно-наслідкових і порівняльних відношень у тексті;

4) стилістична когезія, яка представлена метафорами, порівняннями, персоніфікацією та паралелізмом;

5) асоціативна когезія – специфічний різновид когезії, характерний для текстів потоку свідомості [6, с. 7–10].

Підсумовуючи основні теоретичні напрацювання з цієї проблематики, маємо всі підстави вважати дискурсивні маркери одним із продуктивних засобів вираження когезії та когерентності в тексті. Підтвердженням цього є те, що дискурсивні одиниці з одного боку, забезпечують зв'язність тексту і формують структуру дискурсу, а з іншого – відображають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця, те, як він інтерпретує факти, про які повідомляє, як оцінює їхню важли-

вість, правдоподібність або ймовірність [9, с. 185]. На переконання Ю. В. Невської, дискурсивні одиниці – це слова або висловлення, які належать до дискурсу чи його частини, а не до окремого члена висловлення й спрямовані на його організацію й авторизацію [17, с. 154]. Вони не тільки формують структуру дискурсу, забезпечують логічний і послідовний виклад матеріалу, а й дають можливість виявити та зрозуміти авторську позицію, функціонують як компоненти, які формують мовну особистість і дозволяють досягнути авторське світовідчуття, оскільки, як правило, мовець вживає їх інтуїтивно.

В українському мовознавстві є чимало спроб систематизування дискурсивних одиниць на основі їхнього функційного й комунікативного навантаження. Спираючись на наукові дослідження Ф. С. Бацевича, О. І. Ілик, Ю. В. Невської, І. С. Огієнко, Н. В. Павлик, В. Fraser, виокремлюємо групу дискурсивних маркерів, які забезпечують уведення різних аспектів додаткової інформації [3; 10; 17; 18; 19; 29]. Ця група репрезентована дискурсивними маркерами *між іншим, до речі, до слова, до цього ще, до того ж, насправді, крім того (окрім того)*. Основне функційне навантаження цих одиниць полягає в приєднанні додаткової інформації, що доповнює, уточнює чи конкретизує думку, висловлену в попередньому контексті:

Дискурсивні одиниці, виступаючи засобами вираження когезії та когерентності, здатні виконувати різні прагматичні функції: приєднувати інформацію, на якій автор акцентує увагу, або вводити оцінний коментар.

Письменник доволі часто подає інформацію, яка є особливо значущою для персонажа, з метою підтвердити першосказане, переконати співрозмовника, деталізувати щось, роз'яснити:

– Ну, не ображайся, – запропонував примирливо. – Усе, що я хотів сказати... Що ти розвивасишся. Розумієш?

– Усе, що я хотіла тобі сказати... я сказала, – відповіла Майка.

– Ого, які ми вразливі! А чого ти очікувала? Я, до речі, витримав конкурс і півроку був на випробувальному терміні, перш ніж мене зарахували до штату. А ти... (Люко Дашвар «На запах м'яса»).

При цьому автор може використовувати повторну номінацію, щоб дати додаткову характеристику особі, предмету чи явищу. У таких випадках дискурсивний маркер часто приєднує текстовий фрагмент, який спирається на лексичний повтор:

Поговорили ми ще трохи про те, як добре бути знаменитим артистом, і послули. І наснився мені сон...

Між іншим, сни мені чомусь часто сняться якісь плутані, фантастично-пригодницькі. І я люблю їх розказувати. Ява завжди просить мене: «А розкажи-но, що тобі снилось». І я охоче розказую... Ява заздрить на мої сни (йому сниться якась нісенітниця) і каже, що я у снах більший геній, ніж у житті, І було б для мене, мабуть, добре, якби я завжди спав і не просинався...

Отож-бо наснилося мені... (В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»).

Як бачимо, дискурсивне слово вводить у контекст цілу мережу повторюваних словоформ, що розгортають сюжетну колізію, експревізують оповідь.

Порівн. ще:

Цього ж року і наш малий піде до школи.... *До речі*, цей рік – це ще й Рік Дитини, «рік реалізації всіх прав дітей усього світу». Добре сказано: *всіх прав і всіх дітей* (Л. Костенко «Записки українського самашедшого»). Дискурсивний маркер своєрідно концептуалізує образ у логічній організації тексту.

Інколи думка чи факт, на якому акцентує увагу автор, розкриває зміст і деталі не всього правого контексту, а лише якоїсь його частини, переважно певного поняття, вислову, предмета тощо. Такий коментар, розміщений у дужках, не поширюється далі в тексті, разом зі словом-маркером відіграє роль вставленої конструкції, яка певною мірою проливає світло на загальноконтекстуальну ситуацію і через авторську ерудицію зумовлює читацьку інтенційність сприйняття: *Дерев'яна, кована міддю брама зарипіла, як татарський віз (якого, до речі, ніколи не мастять, бо що більше він рипить, то більше здобич везе, окрім того, чесному чоловікові нічого ховати від сторонніх, то тільки злодії ходять і їздять нечутно), і нас впустили туди, де чи й був бодай один козак за всі віки* (П. Загребельний «Я, Богдан»).

Доповнення через констатацію загальновідомого факту допомагає підтвердити інформацію, факт, ситуацію, подані в основній частині, а також наголосити на їх винятковості та важливості: *Він прожив заледве не триста літ, і це був щасливий рідкісний випадок, бо якщо природа й подарувала їм, воронам, таке довголіття, насправді мало хто дотягував і до ста* (В. Шкляр «Чорний ворон. Залишенець»).

Основне функційне навантаження дискурсивного маркера *до слова* полягає у залученні додат-

кової інформації, що має відтінок побіжного зауваження, введеного для доповнення попередньої думки щодо певного об'єкта, персонажа: *Четверта космічна – швидкість, за якої тіло здатне подолати притягання нашої галактики. До слова, наша галактика називається Молочним шляхом* (Л. Дереш «Намір»).

Автор може вводити додаткову інформацію про якісь специфічні риси об'єкта повідомлення або характер, внутрішні риси людини, про яких розповідає. У такому випадку він акцентує увагу читача на тій частині контексту, яка приєднана дискурсивним маркером: *Напій був настоящий на безлічі інгредієнтів, серед яких – дубова кора, калган, горіх і ще «дев'ять секретних трав». До того ж напій мав обертів сімдесят щонайменше* (Д. Білий «Тремтіння землі»).

Окрім акцентування уваги читача на певній інформації, дискурсивні одиниці можуть приєднувати коментар, який має оцінний характер, тобто виражає суб'єктивне судження автора: – *Але навіщо цей хлопець крав картини, топтав вінок, і ... – А хлопець, між іншим, симпатичний! Ні, я розумію, що він, як усе про те свідчить, накоїв щось страшне* (Є. Кононенко «Імітація»).

Подібними маркерами може включатися інформація, що стосується введення в контекст певного суб'єкта, оцінна, характеристична думка

щодо якого стає важливою для розуміння лівобічного опису персонажа:

Так-так, звісно, Владик вихований, освічений молодий чоловік, встояти перед шармом такого чоловіки майже неможливо. До слова, це все заслуга Ірени Георгіївни, моєї дружини. Вона ніколи не жаліла сили, натхнення, запалу, часу та й грошей, звичайно, на його виховання (Д. Корній «Тому, що ти є»). Такий коментар акцентує на важливості доданого уточнення для самого автора.

Висновки. Розуміючи когезію та когерентність як основні категорії текстово-дискурсивних побудов, важливими репрезентантами таких категорій розглядаємо численні лексико-граматичні одиниці, що останнім часом стали широкоживаними в науковій літературі для опису художніх (і не тільки) структур як дискурсивні слова (дискурсивні маркери). Як показують спостереження над текстами української художньої прози, такі дискурсивні маркери забезпечують композиційно-змістову організацію тексту, зокрема, указують на узагальнення, результат, висновки або послідовність введення інформації, джерело повідомлюваного тощо, а також допомагають виокремити, уточнити, підтвердити певну думку, наголосити на тому чи тому факті, події, ситуації, ввести додаткову, важливу або менш важливу тему повідомлення чи інформації, розгорнути її в певній модальності.

Список літератури:

1. Балабан О. О. Дискурс-теорії і дискурс-аналіз: історія та перспективи. *Актуальні проблеми іноземної філології*. 2010. Вип. 5. С. 13–21.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
3. Бацевич Ф. С. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія / Флорій Бацевич. Львів: ПАІС, 2014. 228 с.
4. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ. Іноземна філологія*. Київ, 2002. С. 11–14.
5. Гудзь Н. О. Генезис поняття «ДИСКУРС» у сучасній лінгвістиці. *Наукові записки КДПУ ім. В. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2012. Вип. 105. С. 442–445.
6. Єфименко В. А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 16 с.
7. Загнітко А. П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
8. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 4. 388 с.
9. Ілік О. І. Дискурсивні слова: ознаки та критерії виділення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2013. Вип. 38. С. 185–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_38_59
10. Ілік О. І. Класифікації дискурсивних слів у сучасному мовознавстві. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 28. С. 73–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2014_28_12
11. Карп М. А. Засоби когезії і когерентності у мультимодальному художньому прозовому тексті. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2023. Вип. 23(1). С. 43–50.
12. Ковальчук М. С. Алексєєв В. С. Метафорична когезія у прозі Ліни Костенко. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. Т. 25. Вип. 23(2). С. 47–52.
13. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського та постмодерністського художнього дискурсу: монографія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 320 с.
14. Кондратьєва О. В. Когезія та когерентність у перекладі наукової прози (на матеріалі наукових статей та монографій): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2011. 243 с.

15. Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія. *Studia linguistica*. 2012. Вип. 6(2). С. 285–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2012_6%282%29_48
16. Морозова О. І. Дискурс як когнітивно-комунікативна подія. *Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки*. 2010. № 7. С. 134–138.
17. Невська Ю. В. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологічно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша): дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2018. 287 с.
18. Огієнко І. С. Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 Київ, 2009. 20 с.
19. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2005. 22 с.
20. Приходько А. М. Концептологія дискурсу: апелювання концептів до дискурсів. *Англїстика та американистика*. 2013. Вип. 10. С. 43–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/antame_2013_10_14
21. Радзівська Т. В. Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних мовних процесів у слов'янському світі. *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 149–162.
22. Радзівська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення: дис. ...док. філол. наук: 10.02.15. Київ, 1999. 390 с.
23. Рибачок С. М. Термінологічна лексика як засіб когезії англomовного економічного тексту: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2004. 20 с.
24. Рябова К. О. Цілісність і зв'язність як основні текстуальні категорії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 173–176.
25. Сас В. З. Маркери когерентності в ідіодискурсі Франца Кафки: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2017. 199 с.
26. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: монографія / за ред. В. В. Різуна. Київ, 2002. 392 с.
27. Станіслав О. В. До питання зв'язності тексту (на матеріалі французької мови). *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 6. С. 159–164.
28. Шайнер І. І. Засоби когезії як забезпечення цілісності лексико-семантичного простору твору (на матеріалі сучасних британських романів на військову тематику). *Молодий вчений*. 2018. № 7(59). С. 450–455.
29. Fraser B. Pragmatic markers. *Pragmatics*. 1996. № 6(2). Р. 167–190.
30. Halliday M., Hasan R. Cohesion in English. Routledge, 2013. 374 p.

Hrabova A. R. TEXT-FORMING FUNCTION OF DISCOURSE MARKERS IN LITERARY DISCOURSE

The concepts of «cohesion» and «coherence» as the main categories of discourse and text are analysed in the article. Cohesion is defined as a special form of connection between parts of the text that contribute to its structural organisation. Cohesion implies the semantic unity of individual text segments and the content as a whole. The main types of cohesion implemented at different linguistic levels, in particular, grammatical, lexical, logical, and stylistic, are considered. One of the means of expressing cohesion and coherence is discourse markers – special units that form the structure of the discourse, ensure its semantic unity, and at the same time reflect the true intentions and aspirations of the author. Based on the scientific research of Ukrainian scholars, a group of discourse units has been identified that is used for the introduction of various aspects of additional information. The functioning of these discourse markers as means of expressing cohesion and coherence is studied on the basis of literary discourse texts. The contexts allowed us to assert that the main functional load of this group of discourse units is to add information that clarifies and specifies the idea expressed in the previous context. The investigation has shown that discourse markers serve as a means of expressing cohesion and coherence. They can also perform various pragmatic functions, in particular, attach information that the author emphasises or introduce an evaluative comment. According to our observations, discourse markers perform several functions simultaneously, contribute to the logical organisation of the text, ensure its semantic integrity, link left and right contexts, allow the reader to focus on certain information, emphasise its importance and exclusivity, and express the author's subjective opinion of what is said.

Key words: discourse, text as literary discourse, discourse marker, text, cohesion, coherence.